

Schedels van verre verwanten – bewaren of herbegraven?

In 1877 steelt een Hilversumse arts drie schedels van een kerkhof op Urk. Hij geeft ze cadeau aan de Utrechtse hoogleraar Pieter Harting. Uiteindelijk komen ze, met nog drie andere Urker schedels, terecht in de collectie van het Universiteitsmuseum Utrecht.

In 2007 verzoekt het Comité Urker Schedels het museum om teruggave. Voor Urkers hebben de schedels belangrijke religieuze waarde. Zij geloven in de opstanding van de doden en grafrust is voor hen een groot goed. Het Comité wil de schedels herbegraven in de gewijde grond waaruit ze zijn onvreemd. Het museum wil de schedels in de collectie houden omdat ze het tastbare bewijs zijn van het gedachtegoed en wetenschappelijk onderzoek in de tweede helft van de 19de eeuw. De partijen komen er niet uit, en de Ethische Codecommissie voor Musea ontvangt via het bestuur van de Museumvereniging een adviesaanvraag. De partijen beloven elkaar het advies op te volgen.

De Ethische Codecommissie voor Musea adviseert teruggave van de schedels aan de Urker gemeenschap, onder voorwaarde dat zij worden herbegraven. Belangrijkste reden voor dit advies is het religieuze belang van de schedels voor de mensen van Urk. De commissie vindt dat een verzoek van directe verwanten met het oog op herbegraven in beginsel altijd gehonoreerd moet worden. In dit geval is daar geen sprake van, maar de commissie beschouwt het Comité Urker Schedels als representatief voor de Urker gemeenschap – het aantonen van verwantschap door een DNA-test is daarom niet nodig.

ADVIES URKER SCHEDELS

11 september 2009

ADVIES inzake het verzoek tot teruggave van zeven schedels afkomstig van de begraafplaats van Urk en in de loop van de tijd terechtgekomen in de collectie van het Universiteitsmuseum Utrecht

In een brief van 13 februari 2009 heeft het bestuur van de Nederlandse Museumvereniging aan de Ethische Codecommissie voor Musea (Commissie) advies gevraagd inzake het verzoek van het Comité Urker Schedels (Comité) tot teruggave van de schedels afkomstig van het kerkhof van Urk die onderdeel uitmaken van de collectie van het Universiteitsmuseum Utrecht (Museum). Een aantal van deze anonieme schedels is in of omstreeks 1877 door een Hilversumse arts van het kerkhof ontvreemd en aan de Utrechtse hoogleraar Harting ter hand gesteld. Het Comité en het Museum hebben veelvuldig contact gehad over de teruggave maar zijn niet tot overeenstemming gekomen, waarna zij hebben besloten de zaak via de Museumvereniging voor te leggen aan de Commissie. Partijen zijn overeengekomen zich te zullen conformeren aan het door de Commissie uit te brengen advies.

De Commissie heeft in haar vergaderingen van 13 maart 2009, 12 juni 2009, 25 juni 2009 en 11 september 2009 de aan haar voorgelegde vraag besproken en heeft afzonderlijk een delegatie van het Comité en vertegenwoordigers van de staf van het Museum gehoord. De delegatie van het Comité bestond uit de heer T. Roos, mevrouw L. de Vries en mevrouw L. Oost. De museumstaf werd vertegenwoordigd door mevrouw M. Mourits, directeur, mevrouw R. Aalders, hoofd presentatie en de heer P. Lambers, conservator. Bij de vaststelling van dit advies was de Commissie als volgt samengesteld: drs. M. Brouwer, mr. R.J.Q. Klomp, P.W. Kruseman, prof. dr. S. Legêne, mr. N. van Lingen (voorzitter) en drs. R.H.C. Vos. Mr. J.C. Hogeweg-Bos trad op als secretaris.

Het Comité heeft toegelicht dat dit verzoek om teruggave zeven schedels betreft uit de collectie van het Museum, als eerste stap om ook elders dergelijke schedels terug te vragen. Het verzoek wordt gedaan teneinde de schedels te kunnen herbegraven, waarbij indien het Museum dit op prijs zou stellen de mogelijkheid wordt geboden deze herbegraving bovengronds te doen in een beenderkist. Hiermee blijft de optie van toekomstig onderzoek open. De Urker schedels zijn volgens het Comité geen onmisbaar en onvervangbaar onderdeel van de wetenschapshistorie, het museum kan dat verhaal nog steeds goed vertellen, de teruggave zal daar zelfs meer aanleiding voor geven. Ook in Urk zal aan deze geschiedenis immers aandacht worden besteed. Er bestaat een beredeneerde verwantschap tussen de mensen aan wie de schedels hebben toebehoord en de leden van het Comité.

Het Museum beroept zich met name op hoofdstuk 2 van de Ethische Code voor Musea (Code), waarin is bepaald dat musea de plicht hebben om hun collecties te verwerven, te behouden en aan te prijzen als bijdrage aan het beschermen van het natuurlijk, cultureel en wetenschappelijk erfgoed. De schedels zijn een tastbare representatie van het gedachtegoed en het wetenschappelijk onderzoek uit de tweede helft van de negentiende eeuw. De waarde wordt nog vergroot door de bijbehorende correspondentie, het geheel

vormt een zogenaamd ensemble. Sinds het eind van de negentiende eeuw is er geen onderzoek meer aan de schedels verricht. Wel hebben de schedels enkele malen (recent o.a. in 2000) onderdeel uitgemaakt van een tentoonstelling of publicatie. Er is toen naar aanleiding hiervan geen reactie uit Urk geweest. Het materiaal wordt niet als zodanig door de hedendaagse wetenschap gebruikt, maar wordt wel educatief ingezet. Toekomstig onderzoek wordt niet uitgesloten. Bij herbegraven is art. 6.2 van de Code waar gesproken wordt over teruggave van cultuurgoederen volgens het Museum niet het juiste aanknopingspunt. Het Museum onderkent het principiële verschil tussen de benadering van de schedels als menselijke resten van verre verwanten of als wetenschappelijk cultureel erfgoed. Het verklaart geen twijfel te hebben dat de zeven schedels inderdaad afkomstig zijn van Urk. Het Museum zou het op prijs stellen, indien het tot teruggave komt, dat de schedels in een beenderkist worden herbegraven in plaats van in de grond.

De commissie heeft de argumenten van partijen in haar overwegingen betrokken. Voorts heeft zij gebruik gemaakt van beschikbare beleidsstukken en andere relevante publicaties, waaronder de Ethische Code voor Musea, de Gedragscode van de Stichting Volkenkundige Collectie Nederland, de criteria Stichting Academisch Erfgoed en de Guidance for the Care of Human Remains in Museums, uitgegeven door Department for Culture, Media and Sport, London October 2005.

Overwegingen

1. Onder verwijzing naar en in aanvulling op haar advies inzake de zogenaamde Groenlandse Eskimo uit december 1999 is de Commissie van mening dat een verzoek tot teruggave van een menselijke rest, gedaan door een directe verwant met het oogmerk de desbetreffende menselijke rest te (her)begraven, in beginsel moet worden gehonoreerd. Dit betekent dat er dan – wederom in beginsel – geen plaats is voor een belangenafweging tussen de gestelde belangen van de verzoeker enerzijds en de gestelde belangen van het museum waar de menselijke rest zich bevindt anderzijds. Indien de directe verwantschap van de verzoeker door het museum wordt betwist, dient deze door middel van bijvoorbeeld DNA-onderzoek door de verzoeker en op kosten van de verzoeker te worden aangetoond.
2. Indien het verzoek tot teruggave niet afkomstig is van een directe verwant (waaraan gelijk gesteld wordt de situatie dat directe verwantschap niet kan worden aangetoond) maar van een representatieve organisatie of instelling, dan dient er een belangenafweging plaats te vinden tussen enerzijds de belangen van de gerepresenteerde gemeenschap en anderzijds de belangen van het museum. Indien de menselijke rest niet ouder is dan 300 jaar en het oogmerk van het verzoek tot teruggave is (her)begraven, dan wordt deze in beginsel teruggegeven aan de gemeenschap (vgl. art. 2.5 en 3.7 Code).
3. Indien - anders dan in het onderhavige geval - (her)begraven niet het oogmerk van het verzoek tot teruggave is, dient het verzoek in beginsel behandeld te worden als een verzoek tot teruggave van cultuurgoederen overeenkomstig de bepalingen van de artikelen 6.2 en 6.3 van de Ethische Code voor Musea. Deze artikelen luiden als volgt:
“Art 6.2: Teruggave van cultuurgoederen
Musea zijn bereid een dialoog op gang te brengen over de teruggave van cultuurgoederen aan het land of de bevolking van herkomst. De activiteiten daartoe worden op onpartijdige wijze ondernomen, en zijn zowel gebaseerd op wetenschappelijke, professionele en humanitaire beginselen als op de van

toepassing zijnde lokale, nationale en internationale wetgeving. Deze handelswijze heeft de voorkeur boven acties op politiek of regeeringsniveau.

Art 6.3: Restitutie van cultuurgooderen

Wanneer een land of bevolking van herkomst of bevolkingsgroep verzoekt om teruggave van een object of specimen, waarvan kan worden aangetoond dat het in strijd met de bepalingen van internationale en nationale verdragen buiten het grondgebied is gebracht en dat het behoort tot het cultureel en natuurlijk erfgoed van dat land of die bevolkingsgroep, dan verleent het betreffende museum, mits daartoe beschikkingsbevoegd, onmiddellijke en verantwoorde medewerking aan de teruggave.”

De afweging of tot teruggave moet worden overgegaan heeft betrekking op de zeggenschap en de controle over het museale bestaan van de - hier als cultuurgood aan te merken - betreffende menselijke rest. Als zowel het museum als de gemeenschap waar de menselijke rest uit afkomstig is het plan heeft binnen afzienbare tijd onderzoek te laten doen en/of een tentoonstelling aan de menselijke rest te besteden, dient eerst te worden nagegaan of samenwerking, al dan niet in combinatie met gedeeltelijke schenking of bruikleen, mogelijk is. Indien een dergelijke vorm van samenwerking niet mogelijk blijkt, dient het uitgangspunt bij de afweging te zijn op welke plaats de menselijke rest het beste tot zijn recht komt. Per voorkomend geval kunnen allerlei ongelijksoortige argumenten bij de afweging een rol spelen, onder meer met betrekking tot de kwalificatie van de (inheemse of uitheemse) verzoekende gemeenschap.

4. Indien de afweging leidt tot afwijzing van het verzoek tot teruggave en na een bepaalde, afgesproken periode blijkt dat het museum anders dan het had gesteld geen enkele activiteit ontplooit ten aanzien van de menselijke rest, dient het museum een nieuwe afweging te maken en kan het verzoek tot teruggave dan alsnog worden toegewezen.
5. Indien de teruggave niet geschiedt aan een directe verwant (natuurlijk persoon) dan gebeurt dat van instelling tot instelling (rechtspersoon), bijvoorbeeld van een museum aan een overheidsinstantie of een kerkbestuur.
6. In voorkomend geval dienen bij de teruggave (restitutie) afspraken tussen betrokkenen te worden gemaakt over aanwezig beeldmateriaal en andere documentatie met betrekking tot de betreffende menselijke resten.

Advies

In het concrete geval van het verzoek van het Comité Urker Schedels tot teruggave van zeven schedels uit de collectie van het Universiteitsmuseum Utrecht leiden bovenstaande overwegingen tot het volgende advies.

Juridisch is deze zaak verjaard. Uitgangspunt is dat het Museum (de Universiteit) eigenaar is van de schedels.

Het verzoek tot teruggave is ingegeven door het uitdrukkelijke voornemen de schedels te herbegraven in de eigen gemeenschap, op grond van levensbeschouwelijke motieven. De Urker afkomst van de zeven schedels wordt door het Museum niet in twijfel getrokken. Het verzoek tot teruggave is niet afkomstig van een directe verwant maar van een representatief Comité. De schedels zijn niet ouder dan 300 jaar. Het Comité opent de mogelijkheid de schedels bovengronds bij te zetten in een beenderkist in de kerk zodat eventueel (maar thans niet voorgenomen) wetenschappelijk onderzoek in de toekomst mogelijk blijft.

De commissie adviseert tot teruggave van de zeven schedels onder de voorwaarde dat zij worden herbegraven en daarmee niet langer cultuurobject zijn in de zin van

art. 6.2 van de Code. Dat kan in een beenderkist, zoals door het Comité is voorgesteld. Omdat het Comité naar het oordeel van de Commissie representatief is voor de Urker gemeenschap is het aantonen van directe verwantschap door bijvoorbeeld DNA-onderzoek in dit geval niet nodig. De teruggave dient onder de gestelde voorwaarde te geschieden aan het gemeentebestuur van Urk of aan het kerkbestuur van de PKN-gemeente Urk.

Aldus vastgesteld te Amsterdam op 11 september 2009